

PUBLICACIONES SOBRE TARRAGONA

MIQUEL TERRADELL. *Les arrels de Catalunya*. Biografies Catalanes. Sèrie històrica. Introducció (Barcelona, 1962). Editorial Vicens i Vives. 332 p., 24 làmines.

Ens trobem davant d'un assaig de prehistòria catalana que farà impacte. D'un llibre que impressiona per la claretat de conceptes i pel mètode expositiu, qualitats aquestes que, unides a les dots literàries de l'autor i la seva constant preocupació de transformar els tecnicismes en expressions senzilles de fàcil comprensió pel lector escassament iniciat en ciència prehistòrica, fan del llibre un magnífic exemplar de síntesi i de divulgació.

Ara bé, cal advertir que Terradell és un científic inquiet i dinàmic. Un científic amb conviccions pròpies, producte del seu treball, a qui neguiteja la perspectiva d'haver de donar una visió panoràmica de la prehistòria catalana sense posar-hi la cullerada. I la hi posa en el mètode d'exposició, en la forma de combatre les solucions tradicionals, en la presentació caute i a la vegada atrevida de les seves pròpies opinions, en la manera d'empendre la reconstrucció històrica de cada època després d'analitzar-ne els materials.

Gràcies a la infadigable labor del Dr. Vilaseca, avui disposem d'una gran quantitat de materials prehistòrics de les comarques tarragonines, estudiats sistemàticament, que permeten d'assajar una reconstrucció històrica quan es relacionen amb els materials trobats a les altres comarques catalanes. Doncs bé, aquest és l'aspecte que ens interessa de l'assaig de Terradell i el que resumim a continuació.

Sabem per les troballes de la bòbila Sugranyes de Reus que en el Paleolític mitjà els Neandertals es passejaren per les nostres comarques. Més importants són els testimonis que tenim del Paleolític superior, de l'època dels caçadors trogodites de la raça Cro-Magnon. A l'abric de Sant Gregori de Falset es veuen els tres nivells típics d'aquest període —aurinyacià, solutrià i magdalenianà— en els que predominen peces gravetianes. La tècnica gravetiana subsisteix en un nivell Mesolític —epi-gravetià—, i fa pensar que el gravetià degué cobrir tot el Paleolític Superior. Seria la civilització bàsica que no rebé influències solutrianes i magdalenianes pròpies d'un grup humà que vingué del nord. Aquesta indústria de «fulles», gravetiana, no té un origen africà, com en creia, sino que és pròpia d'una àrea mediterrània occidental.

Amb el Mesolític o Epipaleolític entrem en un món físicament igual al nostre. Per estudiar-lo disposem del darrer estrat del jaciment de Sant Gregori de Falset i la Cova del Filador de Margalef, únic lloc on és permès de seguir l'evolució de les indústries de manera segura. Es troben VIII nivells d'una indústria microlítica que fora possible que donés l'enllaç entre les darreres fases del Paleolític i el Neolític. També podrien tenir arrels Mesolítiques alguns jaciments de superfície del Priorat i de la Serra de Prades.

Sortits possiblement del vell fons gravetià són els «pintors de les serres», un

grup de pintures dels quals s'ha descobert en diversos abrics situats entre els pobles de Tivissa i Vandellós, i en el Mas del Llor de Rojals. Són d'un expressionisme molt viu i tenen un caràcter marcadament màgic-religiós. Els autors arreconats a les muntanyes, sobrevisqueren durant tot el neolític.

Arribem ja al Neolític, un dels moments d'evolució més profunda que ha passat la Humanitat. Els pastors i pagesos s'enllacen definitivament amb la terra. L'evolució del Neolític presenta dues etapes: la primera, la de la cultura de les coves, de caire marcadament pastoril; la segona, molt més marcadament agrícola, correspon a una civilització de pagesos del pla.

De la cultura de les coves, a les nostres comarques, en tenim testimonis a Rojals (Cova de les Gralles), a Vilaverd (Cova de Cartanyà) i a Pradell (Cova II de la Serra de les Quimeres). Es caracteritza per la ceràmica mal anomenada «cardial» que s'estén a tota la Mediterrània i sembla que tingui un origen oriental. Arribà al nostre país per via marítima abans del 4000 a. J. C. La segona etapa ens posa en contacte amb els primers pagesos que conrearen les nostres planes i han estat batejats amb el nom de gent de «sepulcres de fossa». Ocuparen una àrea pròxima a la costa, entre la que cal posar el Camp de Tarragona, possiblement entre el 2500 i el 2000 a. J. C. No està clar com arribà a la nostra terra aquesta civilització, per bé que sembla de procedència europea.

Deixem de banda la cultura megalítica que es desenvolupà entre el 2000 i el 1500, per tal com, segons sembla, no arribà a les nostres comarques; però les troballes a Figuerola, Riudecols, Falset i Pradell, demostren que les muntanyes que envolten el Camp de Tarragona foren ocupades per una gent que enterraven els morts en coves sepulcrales col·lectives. Els materials que s'hi troben són molt relacionats amb els dels megàlits i tot fa semblar que es tracta d'un sol grup cultural que a l'eneolític s'estengué per tot Catalunya. Es gairebé segur que la cultura megalítica l'establí una nova onada d'immigrats, de procedència oriental, arribada per via marítima.

Amb tot, aquells antics pobladors del Mesolític, els «pintors de les serres», havien subsistit, i a ells s'han d'atribuir els jaciments de sílex de superfície tan abundants al Camp de Tarragona, a la Conca de Barberà, al Priorat i al Baix Ebre. Així, doncs, aquests jaciments serien com una continuïtat d'una cultura tradicional, per bé que influenciada per un corrent campinyà arribat de l'altra banda del Pirineu.

Des de l'Eneolític fins a enllaçar amb l'Època del Ferro, es troba una gent que visqué en coves. El grup meridional ocupà les comarques tarragonines. El seu estudi es dificultós per presentar nivells molt barrejats.

A l'Edat del Bronze i en els últims temps del segon mil·lenni a. J. C. arribaren pel Pirineu els primers indoeuropeus; però fora d'aquest esdeveniment, l'època del Bronze no presenta fisonomies culturals clares, i les troballes van mesclades amb materials neolítics.

En el primer mil·lenni a. J. C. és quan comencen a produir-se a Europa els grans moviments indoeuropeus. A Catalunya els indoeuropeus entraren en dos grups. El que ocupà el Camp de Tarragona i altres planes de la zona costanera catalana, ho feren cap allà el segle VIII a. J. C. Es dedicava més aviat a l'agricultura i no arribà gaire més enllà de l'Ebre. Malgrat que no es conegui la densitat de població dels nou-vinguts —coneguts pels prehistoriadors com a gent dels «Camps d'urnes»—, se sap que provocaren una transformació econòmica i cultural del país, amb l'aportació del ferro, de determinats tipus de terrissa i del ritus funerari de la incineració.

L'autor parla extensament de l'impacte grec: dels establiments o factories, del comerç i les seves característiques, de la possible estructura tribal del país segons les fonts gregues, de la cautela amb què s'ha d'usar l'*Ora Marítima*, de les troballes de materials i de la seva interpretació, etc. Arriba a la conclusió que l'onada indo-europea primer, i l'impacte grec després, crearen una col·lectivitat d'una estructura molt diferent a l'anterior, que constitueix la del món ibèric.

Presentada la hipòtesi segons la qual el món ibèric nasqué a conseqüència d'influències dutes per mar pels colonitzadors fenicio-cartaginesos i sobretot grecs, demostra que la reacció indígena a aquestes influències no fou ni unànime ni uniforme. Mirat el problema en conjunt, més aviat sembla que l'art ibèric a Catalunya no és una derivació de l'acció colonial directa de les factories establertes a la costa, sinó producte de la influència de produccions ibèriques ja creades que arribaren del sud. A les pàgines que Terradell dedica a una assaig de la societat ibèrica catalana, després de constatar que a Catalunya l'art ibèric està mancat d'elements esculturals i arquitectònics importants, s'insisteix en remarcar que l'iberisme al nostre país sembla un fenomen postis, arribat de fora almenys en bona part, i no una creació sorgida del vell fons del país.

Interessa posar de relleu que la visió del món ibèric català que dona Terradell no permet d'acceptar com de construcció ibèrica les muralles de Tarragona, Olèrdola i Ullastret. Les del darrer poblat les atribueix als grecs, i les dels altres dos, recolzant-se amb els darrers descobriments, als romans. Així mateix, partint del principi segons el qual l'art ibèric català està mancat d'elements arquitectònics d'importància, tampoc pot admetre's l'existència d'una ciutat com la de Cal·lipolis segons la descripció que conté l'*Ora Marítima*.

JOSEP M.ª RECASENS I COMES

JOSEP IGLÉSIES. *La restauració de Tarragona* (Barcelona, 1963). Vol. 45 de «Episodis de la Història». Rafael Dalmau, Editor. 57 p., 17 × 12,4 cm.

Trabajo monográfico de divulgación, aunque con anotaciones, que nos permiten conocer las fuentes donde el autor se ha inspirado. Las más usadas son *Tarragona Cristiana*, I, de Morera y el *Arxiepiscopologi* de Blanch, y en menor escala: *Viaje literario a las iglesias*, XIX, del P. Villanueva; *España Sagrada*, XXV, del P. Flórez; el *Archiepiscopologio* de Luis Pons de Icart; *Marca Hispánica* de Pedro de Marca; los *Cartularios* de Poblet y Santes Creus, además de algunos otros autores como Bofarull, Miret i Sans, Rovira i Virgili, Sobrequés, Millás-Vallcrosa, Aulesia y Pijoán.

La obra empieza dándonos un resumen de los antecedentes de la restauración: la promesa de donación de la ciudad y condado de Tarragona de Ramón Berenguer I y su primera esposa Isabel, al vizconde de Narbona Berenguer; la segunda donación del mismo conde a favor de Bernat Amat, realizada en el año 1060; la autorización para restaurar la Iglesia tarraconense a favor del obispo de Ausona Berenguer de Rosanes (1089), consentida por Berenguer Ramón II, y la posterior donación del mismo conde al Papa (1090). El autor opina que si a partir de esta última fecha pudieron acudir a Tarragona algunos arriesgados aventureros no existe ningún documento que lo atestigüe, y lo cierto es que cuando en 1117 la Santa Sede traspasó sus

derechos a favor del obispo de Barcelona Oleguer, se declaraba la ciudad destruida y desierta.

Al estudiar la posición de los condes barceloneses ante la restauración de Tarragona, Iglésies subraya que ningún documento delata su propósito de ocupar la ciudad. En cambio sabemos que estaban interesados por la ocupación de Lérida y Tortosa. Otros hechos también son dignos de atención: ¿Por qué cuando Oleguer se dispone a emprender la repoblación acude al normando Roberto de Aguiló, que había estado al servicio de Alfonso el Batallador? ¿Por qué tuvo que irse a buscar caballeros franceses ante el desinterés de los catalanes? Para contestar a todo esto Iglésies hilvana una teoría, según la cual los reyes aragoneses tendrían aspiraciones de comunicarse con el mar mediante la posesión del puerto de Salou, y para evitar que estas aspiraciones fueran realidad, cedieron el territorio tarraconense a la Iglesia. Con ello no herían las susceptibilidades de los aragoneses, algo muy conveniente pensando en Lérida y Tortosa. Por otra parte, para los distintos condes catalanes independientes, sin conciencia de unidad catalana, la empresa no tenía grandes perspectivas, puesto que el territorio ocupado, por su posición geográfica, tenía que agregarse forzosamente al condado de Barcelona. En cuanto la circunstancia de ser Roberto de Aguiló el encargado de hacer efectiva la repoblación, pudo ser también una medida política meditada, teniendo en cuenta los lazos que unían a éste con Alfonso el Batallador, entonces en el momento de su máximo poder. A la misma causa podría atribuirse el dar al territorio tarraconense una administración política autónoma y dejarla a manos de un príncipe, título que se otorgó a Roberto.

A continuación el autor se ocupa sumariamente de la repoblación para extenderse algo más con el convenio pactado por el arzobispo Oleguer y Roberto. El primero traspasaba todos los derechos temporales que le había transferido Ramón Berenguer III, al segundo, obligándose éste a ser vasallo de los prelados tarraconenses. El arzobispo se retenía el dominio de todas las iglesias, derechos y personas eclesiásticas, el de todas las personas que cultivasen fincas de la iglesia o viviesen en casas y posesiones de ésta, prohibiendo que ni el príncipe ni ningún delegado suyo pudiese juzgarlas, multarlas o disponer de ellas sin orden suya.

Inmediatamente empezaron las discordias entre el sucesor de Oleguer, Bernat Tord y Roberto, a causa principalmente de las maniobras del arzobispo para limitar la administración de justicia al príncipe. Aquí Iglésies sigue a Morera e intenta demostrar la posición más bien moderadora del conde de Barcelona en el conflicto. Como es sabido la pasión de las dos partes condujo al asesinato, primero de Guillem, hijo de Roberto, en Tortosa (1168), y después del arzobispo Huc de Cervelló (1171); a la expatriación de los Aguiló a Mallorca, y a la concordia *Ad perennem* entre Alfonso I y el arzobispo Guillermo de Torroja (1173) que estuvo vigente hasta la promulgación del *Decreto de Nueva Planta* por Felipe V.

Completa el trabajo unas páginas dedicadas a la repoblación del Camp de Tarragona y las montañas que lo circundan.

Aparte la hipótesis basada con las pretensiones aragonesas sobre Salou, el trabajo no aporta nada nuevo, pero tiene el mérito de estar bien construido y acudir a fuentes dignas de todo crédito. Desde luego esta hipótesis, aunque sugestiva, tiene muchos puntos flacos y no hay documentación que la avale. Es mucho más verosímil aceptar que la causa de la demora de la restauración de Tarragona fuese de tipo demográfico. Tampoco creemos que la ciudad se hallase desierta entre

los años 965 y 967 (pág. 6), como afirma Iglésies. En estas fechas el poder de los árabes era muy fuerte, y estos años quedan comprendidos en un largo periodo de paz en las fronteras de nuestras comarcas. Es mucho más probable que el abandono de Tarragona por los árabes ocurriese durante el reinado de Ramón Berenguer I, como apunta Sobrequés (*Els grans comtes de Barcelona*, p. 141 (Barcelona, 1961)).

En cuanto a la posición exclusivamente arbitral de los condes de Barcelona en las discordias surgidas entre los co-señores de Tarragona, es difícil aceptarla. No podemos desdeñar el hecho de que, en el fondo, se estaba ventilando la sustitución de Roberto por la del conde en la participación directa de los derechos de señoría y de la total extinción del principado.

J. M.ª RECASENS COMES.

JUAN SERRA VILARÓ, *El Frontispicio de la Catedral de Tarragona*. Instituto de Estudios Tarragonenses «Ramón Berenguer IV», sección de Arqueología e Historia, publicación núm. 26 (Tarragona, 1960), 40 páginas, 33 láminas, 60 figuras.

A l'incansable treball de mossèn Serra i Vilaró hem d'agraciar una nova aportació molt valuosa que enriqueix la història eclesiàstica de Tarragona. Concretament pel que fa referència a la nostra Catedral. Aquest treball ens demostra una vegada més la necessitat de purificar la història de Tarragona de simples hipòtesis esdevingudes amb el temps tesis indiscutibles.

Serra i Vilaró data la construcció del frontispici de la Catedral de Tarragona. Endemés, demostra l'error en què havien incorregut els més prestigiosos crítics d'art.

Diu l'autor que en començar el pontificat de l'arquebisbe Tello (1289) estava per construir la totalitat del campanar, la volta central i el frontis (p. 13). Doncs bé, en aquesta data, o uns anys abans, situen l'acabament d'aquestes obres tots els més eminents historiadors i crítics d'art com Lampérez, Josep Pijoan, J. Gudiol Ricart, A. Duran i Sanpere, J. Ainaud de Lasarte, Julià M.ª Rubio, Lluís Ulloa, E. Camps i Cazorla, J. Vicens i Vives, Lluís Pericot, A. Martinell i tots els autors locals (p. 5 i 6).

L'error d'aquests autors fou ocasionat per les opinions equivocades dels historiadors locals.

S'ignorava l'existència de la Basílica de Santa Tecla la Vella. Serra i Vilaró en el seu llibre *Santa Tecla la vieja* (Tarragona, 1960), explica com l'església de Tarragona estava ja restaurada l'any 1087 i tenia els seus canonges segons consta en la inscripció de Bernat de Toreyó. A partir d'aquella data fou utilitzada una construcció romana la qual durant tres segles fou la Seu de Santa Tecla, fins que l'infant Joan d'Aragó acabà la nova Catedral, la consagrà (1331), i hi traslladà les despulls dels arquebisbes soterrats a l'antiga Basílica.

Pel fet d'ignorar l'antiga Basílica de Santa Tecla tots els autors atribueixen els documents a la Catedral actual, la qual estava tot just a mig construir, ignorant que feien referència a la Basílica de la qual avui sols ens resta la capella on està enterrat l'arquebisbe Olivella.

Es bàsic el que Serra i Vilaró ha publicat en el seu llibre, ja que permet d'aplicar a la Basílica de Santa Tecla la Vella i no a la Catedral actual, una portada i un finestral, obres de mestre Bertomeu, així com les deu voltes de què parla la lauda

sepulcral del canonge obrer R. de Milà. Partint d'aquí les conclusions de Serra i Vilaró són molt lògiques.

En el present treball situa l'acabament de la volta central de la Catedral de Tarragona en el pontificat de l'arquebisbe Tello (1289-1308) fonamentant-se en el fet que les crugies estan centrades amb l'escut d'aquest arquebisbe (p. 18).

En el pontificat del mateix arquebisbe col·loca el començ del frontispici de la Catedral. Tot el seu raonament es fonamenta en l'estudi comparatiu d'aquesta obra indocumentada amb altres de les quals coneixem la data de construcció. El fet de trobar la mateixa ornamentació arquitectònica en la làpida sepulcral de Recasens i en la part inferior del frontispici, així com el d'atribuir al mateix artista les làpides de Recasens i Plegamans, li permet de concloure que el basament de la part central del frontispici devia ésser començat entre els anys 1296 i 1300 (pp. 18-20).

Els vuit apòstols més pròxims a la porta principal diu que han sortit «verdadamente, del mismo taller que la Virgen del parteluz», i contra l'opinió general dels autors que els atribueixen al pontificat de l'arquebisbe Olivella (1271-1287), els atribueix al pontificat del Patriarca Joan d'Aragó (1327-1334). Arriba a aquesta conclusió comparant aquestes escultures amb les mènsules del campanar, obra aquesta documentada heràldicament (p. 22).

Els quatre apòstols restants i els profetes creu que són obra de Cascalls (p. 20).

Les escultures del timpà del frontis central de la façana les suposa de ben avançat el segle XIV (p. 23 i 24).

La part superior del rosetó està coronat per la figura, esculpida, d'una gran cara. Com que el mateix element decoratiu es troba al campanar en la part documentada heràldicament, situa l'acabament del rosetó pels anys 1319-1334 (p. 25).

L'estudi del llibre «Obra i Comuns» guardat a l'Arxiu Capitular, que comprèn els anys 1335-1338, li permet de situar l'acabament de la Catedral, com sigui que l'any 1335 s'estaven cobrint els terrats. El llibre parla encara de «la obra de la Seu», i sembla que fa referència a l'acabament del frontis. El triangle que corona el frontispici devia restar inacabat per causa de la gran pesta que l'any 1348 va assolir Europa (p. 40).

A aquestes conclusions arriba Serra i Vilaró amb l'agudesa que el caracteritza. Amb tot l'exposició és poc sistemàtica. Endemés s'hi troben barrejades una sèrie d'afirmacions que no passen de simples hipòtesis i malgrat que són presentades com a tals, minven la força de l'argumentació. Les principals són les següents:

Suposa l'artística portalada de marbre que comunica el claustre amb la Seu, obra de mestre Bartomeu. I que la mateixa portalada devia ésser traslladada del lloc primitiu, on ara es troba la porta principal de l'Arxiu Capitular, al lloc actual (p. 9 i 10).

L'antependi de l'altar major de la Catedral el suposa traslladat de Santa Tecla la Vella (p. 12).

Situa prop de la capella avui anomenada Santa Tecla la Vella un taller descobert l'any 1934 i identificat pel gran nombre d'esquerdes de marbre trobades. Allí, diu, potser mestre Bartomeu tallava la portalada romànica del Claustre. Suposa, també, que en aquest lloc devien ésser començades les bases d'una portalada romànica, però que devien ésser abandonades en conèixer l'arquebisbe Tello l'estil ogival (ps. 17 i 18).

Presenta Pere de Guines com a probable escultor d'algunes imatges del frontispici i del sepulcre de Joan d'Aragó. Aquest «maestre ymaginador» ciutadà

de Tarragona fou cridat a València perquè obrés el mausoleu del difunt rei Alfons el Benigne. Serra i Vilaró suposa que la família reial, i el mateix rei difunt, en assistir a la consagració de la Seu de Tarragona devien conèixer els treballs de Pere de Guines i li devien encomanar aquella obra (ps. 26-31).

Suposa a mestre Aloy deixeble de Pere de Guines per la semblança que presenten les obres atribuïdes als dos artistes (p. 31).

ANDREU TOMÀS I ÀVILA.

A. TOMÁS ÁVILA, *El culto y la liturgia en la Catedral de Tarragona (1300-1700)*.

Instituto de Estudios Tarraconenses «Ramón Berenguer IV»: sección de Arqueología e Historia, publicación núm. 28 (Tarragona, 1963), 232 páginas.

Es el resultado de un largo y paciente estudio de investigación de muchos documentos de archivo, de los que el autor ha extraído las noticias referentes a la historia de la liturgia y de costumbres paralitúrgicas observadas durante cinco siglos en la catedral metropolitana tarraconense. Las fuentes empleadas por el autor eran hasta ahora muy poco —algunas en absoluto— conocidas o utilizadas, lo que da un valor particular al trabajo realizado. Las fuentes principales son el Ordinale ms. 276 de la Biblioteca de Cataluña (Barcelona); otro de Pedro Figuerola, redactado en catalán, en 1369, y reproducido en apéndice de la presente obra; un tercero, de los últimos años del siglo XIV: el ms. 84 del Archivo Histórico de la Archidiócesis. A estos documentos se añaden otros del mismo Archivo, así como del Archivo Catedral y del Archivo Municipal de Tarragona. En cambio, el Padre Tomás Ávila no ha querido utilizar para su estudio los antiguos libros litúrgicos propiamente dichos, como los rituales y los misales, compuestos e impresos para dicha sede, ya que de ellos se ocupó el Padre Juan Bautista Ferreres, S. J., en su *Historia del Misal Romano* (Barcelona, 1929). El material reunido podía haberse sistematizado en varias formas; nuestro autor ha preferido ordenarlo según el año litúrgico. Sin embargo, la fiesta de Corpus Christi se trata después del Propio del Tiempo y de las fiestas de Nuestra Señora, y antes de las de los santos (José, Pedro y Jorge). Siguen las fiestas del propio de Tarragona (Santa Tecla, dedicación de la catedral, fiesta, esta última, que se celebraba el domingo después de la octava de los apóstoles Pedro y Pablo; finalmente, la fiesta de la reliquia de la fimbria del vestido de Nuestro Señor Jesucristo). Cierra el estudio el capítulo VII, dedicado al culto de los muertos. La obra es una de las mejores que sobre la historia de la liturgia en Cataluña se hayan escrito. Los textos transcritos y estudiados por el autor no son únicamente interesantes desde el punto de vista de la liturgia, sino que también ofrecen un interés al filólogo y al historiador en general. La obra invita a que se haga la misma investigación en las demás catedrales, colegiatas, monasterios o iglesias parroquiales de Cataluña. De haber dispuesto de un material bibliográfico suficiente, el Padre A. Tomás, sin duda alguna, no se hubiese limitado a hacer una mera exposición de los elementos históricos recogidos, sino que hubiese ilustrado sus páginas con comentarios comparativos, con lo que dichos elementos hubiesen quedado debidamente valorados y la misma obra hubiere adquirido mayor valor. Por lo menos, los historiadores de la liturgia agradecerán que se les haya ofrecido, de un modo claro, un nuevo rico material de estudio.

Dom. A. OLIVAR

VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón. Dirección General de Relaciones Culturales. Ministerio de Asuntos Exteriores. Madrid, 1959 (1961) 1.006 páginas.

Contiene este grueso volumen las actas, ponencias y comunicaciones presentadas a este VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón celebrado en Caller-Alger (Cerdeña), entre el día 8 y 14 de diciembre de 1957. La continuidad de estos congresos es el exponente máximo del interés que tiene la historia de la Corona de Aragón para todos aquellos historiadores que viven en sus antiguos territorios, sean o no hispánicos en la actualidad. Mientras todos los congresos anteriores habían tenido una temática monográfica centrada en un estudio de la historia política, este VI Congreso tuvo como tema y centro de sus trabajos una temática nueva para muchos, sino es para casi la mayoría, revolucionaria dentro de la tradición temática de estos congresos. El tema era: *Las relaciones económicas y comerciales en el Mediterráneo del siglo XII al XVI*. Por primera vez un tema económico centraba los trabajos de una reunión en la que no se limita la asistencia ni el número de las comunicaciones, y en el que trabajan hermanados los profesionales de reconocido prestigio internacional con los simples investigadores locales y aficionados. Fue el triunfo de la nueva metodología introducida en nuestros estudios de historia por el Prof. Jaime Vicens y Vives y su equipo de colaboradores y discípulos.

Tanto las ponencias como las comunicaciones estuvieron a la altura, las primeras fueron la síntesis de lo hecho y de lo que se podía hacer, las segundas aportan notable e inédito material para el conocimiento del tema; muchas de las comunicaciones son verdaderos ensayos metodológicos y sus conclusiones tienen que tenerse en cuenta al realizar posteriores trabajos de investigación de la problemática económica dentro del mundo mediterráneo durante estas centurias. Por desgracia no hemos encontrado en este volumen ninguna referencia directa a la historia de Tarragona. Ninguna comunicación tiene como tema el estudio de algún punto directamente relacionado con su historia, pese a que núcleos de población de menor interés histórico tuvieron dedicadas alguna o algunas comunicaciones de desigual valor pero aportaron su contribución a la historia de su conocimiento. Tarragona es uno de los grandes ausentes de este Congreso.

Pese a este silencio tenemos que recordar, por su interés inmediato con las historia de Tarragona, las dos ponencias, que son importantes aportaciones a la historiografía general y que no podemos silenciar en posteriores estudios. La ponencia de los Profs. Suárez Fernández, Vicens Vives y Carrere: *La economía de los países de la Corona de Aragón en la Baja Edad Media*, síntesis de nuestros conocimientos sobre la economía medieval en estas tierras que formaron la Corona de Aragón, y la ponencia de los Profs. Lapeyre y Carande: *Relaciones comerciales en el Mediterráneo durante el siglo XVI*, síntesis y nueva interpretación con nuevos puntos de vista sobre las causas y las consecuencias que sobre los países ribereños del Mediterráneo tuvieron las nuevas estructuras económicas y mercantiles del Renacimiento. Aunque ambos trabajos no se refieren concretamente a Tarragona, no podemos silenciarlos en posteriores trabajos sobre esta temática, pues señalan una nueva plataforma metodológica hasta la actualidad muy poco estudiada y valorada.

Tenemos de felicitarnos del éxito de este VI Congreso por sus resultados, que representan un paso adelante en el conocimiento de nuestra historia y la incorporación masiva de la nueva metodología en su investigación.

JUAN F. CABESTANY

BORIS LOSSKY. *Identification d'une esquisse de Felix-Ivo Leicher au Musée de Tours.* La Revue du Louvre et des Musées de France, 5-12 (1962), 229-232.

En el Museo de Tours se conserva, en depósito, un boceto de $0,78 \times 0,47$ m que representa una joven mártir en pie sobre una hoguera atizada por un atlético verdugo, situado al pie de una estatua de divinidad pagana. Un sacerdote, al que acompañan una joven y un dignatario oriental —tocado de turbante a lo turco—, junto a un caballo y acompañados de soldados, exhortan a la santa a que adore el ídolo. La escena, iluminada por las llamas de la hoguera y de las antorchas, está coronada por la aparición de unos ángeles que sostienen un ramo de lis y una corona de olivo, atributos de la pureza y del martirio.

Sin firma, como casi todos los bocetos de su época, se ha podido confirmar la sospecha de que su autor es Félix-Ivo Leicher, gracias a un cuadro firmado por el pintor en 1769, y que representa a Santa Bárbara, cuadro que se guarda en el Museo de Bellas Artes de Budapest, y que presenta con el boceto una gran semejanza en la composición, en las actitudes de los personajes, etc. Posteriormente se ha comprobado que el boceto del Museo de Tours corresponde al cuadro que Leicher pintó en 1755-1756 para la iglesia de Santa Tecla en Viena.

Por otra parte, el ciclo martirológico de Santa Tecla se muestra sobre una tabla de $0,57 \times 0,73$ m que también se conserva en el Museo de Tours, procedente probablemente de un taller de Anvers, del que salió en el primer cuarto del siglo XVII, e inspirado, sin duda alguna, en una estampa manierista. Entre las escenas representadas, alguna de difícil identificación, aparecen la predicación de San Pablo, la acusación ante el juez, el martirio de la hoguera y el martirio de las fieras.

J. S. R.

ALBERT MANENT, *Toponímia de l'Aleixar i del seu terme.* Instituto de Estudios Tarraconenses «Ramón Berenguer IV» (Tarragona, 1962).

Una nova aportació a la recollida de noms de lloc de les terres catalanes la constitueix la replega feta per Albert Manent al terme municipal i a la població de l'Aleixar, distingida l'any 1959 amb el premi Eduard Brossa de la Societat Catalana de Geografia, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, i publicada en forma de llibre per l'«Instituto de Estudios Tarraconenses Ramón Berenguer IV» (Secció de Filologia i Història Literària), sota el patrocini de la Diputació Provincial de Tarragona, l'any 1962.

Constitueix un volum de 17×24 cms, amb 93 pàgines, tres làmines amb deu fotografies, i un mapa plegat del terme objecte de la recollida. S'hi apleguen vuit-cents topònims, ultra una relació inicial de les fonts d'informació de què l'autor s'ha servit, una nota sobre la comarca, una indicació dels cognoms actuals més abundants, una extensa llista de renoms tradicionals, una altra de renoms desapareguts dels quals s'ha trobat constància documental, i una relació final de les poblacions veïnes.

La tasca recollectadora d'Albert Manent ha estat feta amb una gran consciència de la responsabilitat que entranya fornir als filòlegs especialitzats en l'escorcoll de les arrels de l'idioma, una primera matèria que només pot resultar útil si ha

estat col·leccionada amb meticulositat i amb honestedat. Manent ha estat absolutament fidel a la manera de dir de la gent del camp perquè amb la transcripció no es perdi cap de les essències de llur fonètica, i ha sentit les mateixes paraules pronunciades per l'un i per l'altre, pagès, pastor, bosquetaire, etc., per a convèncer-se que la peculiaritat de cada mot corresponia a la manera genuïna de parlar de la gent del seu terme.

Hi ha, val a dir-ho, un factor important que ha col·laborat en aquesta obra: l'amor de l'autor pel bocí de territori estudiat. Potser també un preconeixement atàvic, com un substrat d'essències aleixarines que li ha pervingut dels avis del Mas de Segimon, «construït a les darreries del segle passat», «a la Fullea vora el Camí dels Masos» (anotació 415).

Les descripcions i els comentaris que acompanyen cada nom són concisos. A vegades contenen alguna indicació sobre fonètica, com en parlar del Mas d'En Mir (anotació 152) que hom pronuncia *da mí* o bé *da mins*, o sobre alguna varietat de la manera de dir, com en el cas del Mas de Bordó (anotació 404) on és remarcat que «algú encara en diu Mas d'en Bordó» per fer notar la pervivència, en algun lloc, del títol de cortesia *en*, molt caigut en desuetud en aquesta comarca, llevat de quan ja està fossilitzat, com en el Toll d'en Pruna (561), el Clot d'en Jover (541), la Font d'en Vallès (111); o com en el cas del Moli de la Roca (154) on fa observar el detall, sense importància aparent, d'ésser anomenat a vegades en plural i sense article davant del segon substantiu: «Molins de Roca». És precisament per raó d'aquestes subtilitats que hom comprèn fins a quin punt l'examen de cada un dels vuit-cents noms ha estat fet amb minuciositat i amb esperit objectiu, dues de les premisses essencials perquè l'obra tingui validesa i utilitats científiques.

Les esmentades descripcions especifiquen sobretot la situació i les característiques més rellevants d'allò que designa el topònim, generalment amb el propòsit de contribuir tant com es pugui a relacionar el símbol que és al capdavant qualsevol nom, amb la realitat física a la qual es refereix. Per això, quan parla de la partida de terra coneguda per El Camp de Vaques (147) explica que és un «terreny molt pla...» i que «era lloc de pastura per al bestiar que a la nit se soplujava a la partida dels Corrals», per fer contrastar que «avui aquesta partida és gairabé només d'avellaners i una part d'horta». Aquest és, només, un exemple agafat a l'atzar de la pauta seguida per a conduir, sempre que es pot, a una justificació del topònim.

Manent no ha deixat d'anotar qualsevol llegenda emparentada amb els noms, perquè això també pot justificar-los o donar una pista de justificació. Així, en parlar dels Pouadors (176) comença per dir que «la llegenda situa l'antic poble en aquesta partida abans que una rierada l'arrasés», i en anotar Gomendí (181) explica que «popularment es diu que aquesta partida era propietat d'un rei que hi tenia un castell, les restes del qual ensenyen i que són (naturalment) del temps dels moros...». Ens allargariem massa si haviem d'esmentar totes les cites llegendàries que, ultra l'interès que poden tenir en relació amb la toponímia estricta, donen al text una nota de frescor i l'amenitzen.

També inclou, sempre que li ve a tomb, algún adagi: «Boira a Rocanyas, aigua a cimals» (és a dir, «a samals»), anota en parlar de la muntanya de Rocanyes (25); o alguna anècdota, com la que s'explica, parlant del Moli de la Roca (504), segons la qual «s'hi fabricava moneda falsa». I refereix fets històrics quan van més o menys lligats amb la toponímia, com quan parla del Mas de Cercós (405), l'amo del qual morí en una batalla durant la darrera guerra carlina.

Finalment, les descripcions de cada nom a què venim referint-nos porten totes les cites documentals que l'autor ha pogut descobrir en la multitud de papers vells que dona fe d'haver escorcollat a la Casa de la Vila de l'Aleixar, a la de Vilaplana, i a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona. Gràcies a aquesta labor pacient de lectura sovint entrebancada per les dificultats de la calligrafia, i que fa retrocedir fins a l'any 1276, hom constata l'antiguitat de mots dels noms i alhora llur evolució, com en el cas de la Riera de Salvià (28), i de la partida de terra d'aquest nom (180), que hom veu escrites així l'any 1623 i el 1656, però ja canviades a Suvia l'any 1714 i a Subia el 1733, i actualment transformades a Suvità segons el dir de la gent.

Encara, a través dels documents, ha estat portada notícia de molts noms que eren vius en els segles XVII i XVIII, de molts dels quals avui no queda cap rastre popular. Només en relació amb les partides de terra, Manent exhuma un centenar d'aquests topònims que el temps ha esborrat de la memòria dels homes.

Un colofó de gran utilitat per a facilitar el maneig del llibre és l'índex alfabètic dels noms, amb el número d'ordre que correspon a cada un d'ells dintre de la llista general, ordenada per grups d'allò que designen (partides de terra, camins, roques, barrancs, etc.). És la primera vegada que hom incorpora en un llibre de toponímia una ordenació alfabètica complementària i estem segurs que aquesta innovació marcarà una pauta en les futures publicacions d'aquest gènere, perquè ho exigirà la comoditat que en resulta.

La presentació del llibre és acurada i honora la institució que ha volgut aparcar-lo. Això, no tan sols per la pulcritud de la impressió sinó també per l'elecció d'una obra tan meritòria en el terreny dels estudis filològics. Per aquest camí hom posa a l'abast dels estudiosos especialitzats un nou gavadal de dades de primera mà i contribueix amb eficiència a l'estudi dels orígens i de les evolucions de la nostra llengua.

R. AMIGÓ ANGLÈS.

AMADEO J. SOBERANAS LLEÓ, *Ramón Salas Ricomá, arquitecto de Tarragona (1848-1926)*. «Rev. Técnica de la Propiedad Urbana», 6 (Tarragona 1962), 71-75.
Un manuscrito de Salas Ricomá con datos demográficos de la Tarragona del siglo XIX. «Rev. Técnica de la Propiedad Urbana», 8 (Tarragona, 1963), 61-68.

En la segunda mitad del siglo XVIII y primera del XIX, la ciudad de Tarragona no se desarrolla con el mismo impulso que la mayor parte de núcleos urbanos del litoral catalán. El derribo de la muralla de la Rambla en el año 1854 señala un cambio de coyuntura cuyos signos ostensibles son una gran expansión demográfica y económica que terminará en el año 1887. En 33 años Tarragona pasará de los 12.806 a los 27.225 habitantes. Por consiguiente fue necesario edificar en una zona de ensanche, un volumen de viviendas semejante al del casco antiguo de la población.

Los factores que prepararon e intervinieron en esta rápida expansión y la forma como se desarrolló, sus aspectos económico-sociales y proyección urbanística no han sido seriamente estudiados. En este último aspecto, los dos artículos de Soberanas que comentamos abren un nuevo camino, puesto que nos ponen en contacto con uno de los arquitectos que más intervinieron en la urbanización de la zona

de ensanche de la ciudad, aprobada por R. O. del 7 de mayo de 1857 y declarada de utilidad pública en 1876.

El arquitecto Salas nació en Tarragona en el año 1848. A los 35 años era arquitecto municipal, a los 42 arquitecto provincial, y a los 46 arquitecto diocesano. Como individuo de la Comisión de Monumentos y como arquitecto del Ministerio de Fomento, proyectó sus actividades en una vasta zona geográfica que comprendía el arzobispado de Tarragona y la provincia de Zaragoza. La documentación que resume su gran actividad está contenida en 95 legajos depositados en el Archivo Histórico Diocesano de Tarragona.

En el segundo de los artículos, Soberanas se dedica a resumir una Memoria escrita por el arquitecto Salas, en 1884, donde estudia los problemas urbanísticos de Tarragona relacionados con la demografía e higiene. Comprende 18 capítulos desarrollados en 116 folios. Soberanas nos resume, con preferencia, el aspecto demográfico de la Memoria, para llegar a la conclusión de que, sobre una base científica, el arquitecto Salas pudo prever, con mucha aproximación, el proceso de la futura expansión de la ciudad.

Queda pues señalado la existencia del archivo particular de Ramón Salas, arquitecto que intervino activamente en el planteamiento y ejecución del ensanche de Tarragona en el último tercio del pasado siglo, ensanche que se realizó impulsado por unas necesidades demográficas y económicas que, por su importancia, merecen ser estudiadas con detenimiento.

J. M.ª R. C.